“DEVONI HABIB”DA MUMTOZ SHE’RIY JANRLARNING QO‘LLANILISHI

Nosirova Iroda Jamoliddin qizi
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti magistranti
nosirovairoda33@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur tezisda Habibning “Devoni Habib” asarida mumtoz she’riy janrlarning qo‘llanilishi, ularning janriy, mavzuiy va badiiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Devon tarkibida yetakchi o‘rin egallagan g‘azallar, shuningdek, muxammas, musaddas va qasida kabi janrlarning shoir ijodidagi o‘rni yoritiladi. G‘azallarda diniy-tasavvufiy, ishqiy, ijtimoiy va tabiat mavzularining ifodalanishi misollar asosida ko‘rib chiqiladi. Muxammas va musaddaslarda soqiy, may, jom, gul, chaman, sarv, bahor kabi mumtoz obraz va ramzlarning qo‘llanish xususiyatlari ochib beriladi. Tadqiqot natijasida “Devoni Habib”ning mumtoz adabiy an’analar va janrlar taraqqiyotini o‘rganishdagi ahamiyati ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: Habib, “Devoni Habib”, g‘azal, muxammas, musaddas, qasida, tasavvuf.

Аннотация: В тезисе рассматриваются особенности использования классических поэтических жанров в произведении Хабиба «Девони Хабиб». Анализируются жанры газели, мухаммаса, мусаддаса и касыды, их тематические и художественные особенности. Особое внимание уделяется религиозно-суфийским, любовным, социальным и природным мотивам в газелях, а также символическим образам сакия, вина, чаши, сада, кипариса, весны и Навруза в мухаммасах и мусаддасах. Делается вывод о значении «Девони Хабиб» для изучения классических поэтических традиций и художественно-эстетического мышления узбекской литературы.

Ключевые слова: Хабиб, «Девони Хабиб», газель, мухаммас, мусаддас,

касыда, суфизм.

Abstract: This thesis examines the use of classical poetic genres in Habib's *Devoni Habib*. It focuses on the ghazal, mukhammas, musaddas, and qasida, highlighting their thematic and artistic characteristics. Particular attention is given to religious-Sufi, lyrical, social, and nature-related motifs in the ghazals, as well as to classical symbolic images such as the cupbearer, wine, the cup, garden, cypress, spring, and Navruz in the mukhammas and musaddas poems. The study demonstrates the importance of *Devoni Habib* for understanding classical poetic traditions and the literary-aesthetic worldview of Uzbek literature.

Keywords: Habib, *Devoni Habib*, ghazal, mukhammas, musaddas, qasida, Sufism.

Kirish. O‘zbek mumtoz adabiyoti taraqqiyotida devonchilik an’anasi alohida ahamiyatga ega. Devon shoirning turli janrlardagi ijod namunalarini bir tizimga jamlovchi, uning badiiy-estetik qarashlari va poetik mahoratini namoyon etuvchi muhim manbalardan biridir. Shu jihatdan Habibning “Devoni Habib” asari ham mumtoz o‘zbek she’riyatining janriy va badiiy xususiyatlarini o‘rganishda muhim manba sifatida e’tiborga loyiq.

Habib ijodida g‘azal, muxammas, musaddas va qasida kabi mumtoz she’riy janrlar muhim o‘rin egallaydi. Shoir ushbu janrlardan foydalanish orqali ishqiy, diniy-tasavvufiy, ijtimoiy va tabiatga oid mavzularni badiiy ifodalagan. Uning she’riyatida mumtoz adabiyotga xos obraz va ramzlar faol qo‘llanib, zohiriy tasvir ortida botiniy, ma’naviy mazmunni ifodalashga xizmat qiladi.

“Devoni Habib”ning janr tarkibi. “Devoni Habib” tarkibining asosiy qismini g‘azallar tashkil etadi. Mavjud qo‘lyozma ma’lumotlariga ko‘ra, asosiy nusxada g‘azallar soni 946 tani tashkil etadi. G‘azallarda diniy-tasavvufiy, ishqiy, ijtimoiy hamda tabiatga oid mavzular keng yoritilgan. Shoir poetik nutqida turkiy til bilan bir qatorda arabiy va forsiy so‘zlardan ham mahorat bilan foydalangan.

Devonning o‘ziga xos jihatlaridan biri she’rlarning qofiya va radif xususiyatlariga ko‘ra tartiblanishidir. Xususan, g‘azallar qofiyaning oxirgi harfiga asoslangan holda joylashtirilgan. Bu xususiyat devonning ichki tizimliligini ta’minlab, uning mumtoz devonchilik an’analariga bog‘liqligini ko‘rsatadi.

G‘azallardan keyin muxammas va musaddaslar alohida o‘rin egallaydi. Muxammaslarning soni yigirmaga yaqin bo‘lib, ularda ishqiy-tasavvufiy mazmun yetakchilik qiladi. Musaddaslarda esa ishq, visol, hijron, inson qalbidagi iztiroblar va ruhiy kechinmalar badiiy ifodalangan.

G‘azallarda diniy-tasavvufiy mavzu. Habib g‘azallarining muhim qismini diniy-tasavvufiy mazmundagi she’rlar tashkil etadi. Bunday g‘azallarda Allohga muhabbat, payg‘ambar madhiyasi, insonning ma’naviy kamoloti va ilohiy haqiqatga intilish kabi masalalar yoritiladi.

Jumladan, devondagi na’t mazmunidagi g‘azal quyidagi matla’ bilan boshlanadi:

Bo‘lsun durud behad angakim, jahon aro,
Ismi Muhammad erdi, aning vasfi Mustafo.

Ushbu baytda Payg‘ambar Muhammad (s.a.v.)ga cheksiz durud va salovatlar yo‘llash g‘oyasi ifodalangan. Shoir Payg‘ambarning ismi va sifatlarini madh etish orqali uning diniy-ma’naviy maqomini ulug‘laydi.

G‘azalning keyingi baytlarida ham Muhammad (s.a.v.)ning xalq orasidagi yuksak maqomi va ikki jahon eliga peshvo etilgani tasvirlanadi:

Tangri habib etib, beribon qavmida maqom,
Ikki jahon eliga ani qildi peshvo.

Bu baytda Payg‘ambar siymosi nafaqat tarixiy shaxs, balki insoniyatga hidoyat yo‘lini ko‘rsatuvchi ma’naviy rahnamo sifatida tasvirlangan.

Yana bir baytda:

Maxluq aning tufaylidin o‘ldi mukavvanot,
Bo‘ldi rasuli Haq ekaniga alar guvoh.

deya Payg‘ambarning ilohiy maqomi va risolati ulug‘lanadi. Mazkur bayt diniy-tasavvufiy tafakkurning o‘ziga xos ifodasi bo‘lib, unda butun mavjudot Payg‘ambarning Haq rasuli ekaniga guvoh sifatida talqin qilinadi.

Muxammaslarda tasavvufiy obraz va ramzlar. Habib muxammaslarida tasavvufiy mazmunni yuzaga chiqaruvchi an’anaviy obrazlar faol qo‘llanadi. Jumladan, soqiy, may, jom, mug‘anniy kabi obrazlar mumtoz sharq she’riyatida ko‘p uchraydigan ramziy timsollardir.

Kel, ey soqiy, olib may arg‘uvoni birla jomi Jam, Mug‘anniy nag‘ma og‘oz et, tuzub sozingni ziri bam.

Ushbu misralarda “soqiy”, “may” va “Jomi Jam” obrazlari alohida poetik vazifa bajaradi. Tasavvufiy talqinda soqiy ma’naviy yo‘l ko‘rsatuvchi murshid, may esa ilohiy ishq yoki ma’rifat ramzi sifatida namoyon bo‘lishi mumkin. Jomi Jam obrazi esa haqiqatni anglash va olam sirlarini idrok etish timsoli sifatida talqin qilinadi.

“Mug‘anniy” va musiqa bilan bog‘liq “ziri bam” iborasi esa she’rning musiqiyligini kuchaytiradi. Natijada shoirning ruhiy holati nafaqat mazmun, balki ohang va musiqiylik orqali ham ifodalanadi.

Muxammaslarda tabiat obrazlari ham tasavvufiy mazmun bilan uyg‘unlashadi. Masalan:

Nedinkim fasli gul bo‘ldi, ko‘ngulda qolmasun hech g‘am, Muvofiq keldilar bo‘lmish Navro‘z ila bayram.

Bu baytda bahor va Navro‘z tasviri orqali yangilanish g‘oyasi ifodalanadi. “Fasli gul” tabiatning uyg‘onishini bildirsa, botiniy talqinda u inson qalbining yangilanishi, g‘amdan xalos bo‘lishi va ma’naviy uyg‘onishini anglatishi mumkin.

Shuningdek:

Chaman sarvi yashil xil’at maning sarviravonim ham

misrasida chaman, sarv va yashil xil’at kabi obrazlar qo‘llanadi. Sarv mumtoz

she’riyatda go‘zallik, tiklik, komillik va yuksaklik timsoli sifatida keng ishlatiladi. Yashil rang esa hayot, yangilanish va barhayotlik ma’nolarini ifodalashi mumkin.

Demak, Habib tabiat manzaralarini oddiy tashqi tasvir sifatida emas, balki insonning ichki dunyosi va ma’naviy holatini ifodalash vositasi sifatida ham qo‘llagan.

Musaddaslarda ishqiy lirika. “Devoni Habib”dagi musaddaslarda ishqiy mavzu va insonning ruhiy kechinmalari muhim o‘rin tutadi. Shoir visol va hijron, quvonch va iztirob kabi qarama-qarshi holatlarni badiiy tasvirlaydi.

Jumladan:

Dildor keldi bir kecha aylab bog‘lar,
Har yon tarafda tutdum shab chirog‘lar.

Mazkur baytda yorning kelishi bilan bog‘liq quvonch va hayajon ifodalanadi. “Bog‘” obrazi mumtoz ishqiy she’riyatda visol va go‘zallik makoni sifatida talqin qilinadi. “Shab chirog‘lar” esa oshiq qalbidagi ichki yorug‘lik va shodlikning tashqi manzaradagi ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Quyidagi baytda esa ishqiy tuyg‘uning iztirobli jihati ko‘zga tashlanadi:

Dog‘ uzra qo‘ydi ko‘ksuma bir necha dog‘lar,
Qilg‘onda gulshan chamansiz bog‘lar.

Bu yerda “dog‘” obrazi oshiq qalbidagi iztirob va ishqning qoldirgan izlarini ifodalaydi. “Ko‘ksum” esa insonning ichki olami, qalb ramzi sifatida qo‘llangan. Gulshan va chaman obrazlari esa yorning mavjudligi yoki yo‘qligi bilan bog‘liq ruhiy holatni kuchaytiradi.

Shunday qilib, musaddaslarda tabiat tasviri va ishqiy kechinmalar bir-biri bilan uyg‘unlashadi. Shoir tashqi manzara orqali lirik qahramonning ichki holatini ochishga erishadi.

Janr va poetik an’ana. Habibning “Devoni Habib” asarida mumtoz janrlarning qo‘llanilishi o‘zbek adabiyotidagi an’anaviy poetik tizim bilan uzviy bog‘liq. G‘azal,

muxammas va musaddas kabi janrlar shoir tomonidan tayyor qolip sifatida emas, balki muayyan mavzu va g‘oyalarni ifodalashga mos badiiy shakl sifatida qo‘llangan.

G‘azal shoirga individual ruhiy kechinmalarni, ishqiy va tasavvufiy qarashlarni ixcham va ta’sirchan ifodalash imkonini bergan. Muxammaslarda esa mavzu va obrazlar kengroq rivojlantirilib, musiqiylik va tasavvufiy ramziylik kuchaygan. Musaddaslarda esa lirik kechinmalar, ishqiy voqealar va inson ruhiyatining turli holatlari kengroq tasvirlangan.

Habib ijodining yana bir muhim jihati — zohiriy va botiniy mazmunning uyg‘unligidir. Gul, chaman, sarv, bahor, may, soqiy kabi obrazlar bir vaqtning o‘zida ham real, ham ramziy ma’noni anglatishi mumkin. Shu sababli shoir she’rlarini faqat tashqi tasvir doirasida emas, balki tasavvufiy-estetik tafakkur nuqtayi nazaridan ham tahlil qilish mumkin.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, “Devoni Habib”da mumtoz she’riy janrlar shoirning badiiy-estetik qarashlarini ifodalashda muhim vosita bo‘lib xizmat qilgan. Devonning asosiy qismini g‘azallar tashkil etib, ularda diniy-tasavvufiy, ishqiy, ijtimoiy va tabiatga oid mavzular keng yoritilgan.

Muxammaslarda soqiy, may, jom, gul, chaman, sarv, bahor va Navro‘z kabi an’anaviy obrazlar orqali ma’naviy uyg‘onish, ilohiy ishq va ruhiy kamolot g‘oyalari ifodalangan. Musaddaslarda esa inson qalbidagi ishqiy kechinmalar, visol va hijron, quvonch va iztirob holatlari ta’sirchan tasvirlangan.

Habibning poetik mahorati zohiriy tasvir va botiniy mazmunni uyg‘unlashtira olganida ko‘rinadi. Shu jihatdan “Devoni Habib” o‘zbek mumtoz adabiyotida janrlar taraqqiyoti, tasavvufiy-estetik tafakkur, poetik obraz va ramzlarning qo‘llanishini o‘rganish uchun muhim manba hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Habib. Devoni Habib qo‘lyozmasi. – 59 v.

2. Haqqulov, I. Tasavvuf va she’riyat. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1991